

Ateş, Nilüfer (2020). "Bursa'da Kurulan Muhacir Vakıfları (1883-1917)". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 21, S. 39, s. 685-711.

DOI: 10.21550/sosbilder.664733

Araştırma Makalesi

BURSA'DA KURULAN MUHACİR VAKIFLARI (1883-1917)

Nilüfer ATEŞ*

Gönderim Tarihi: Aralık 2019

Kabul Tarihi: Şubat 2020

ÖZET

Osmanlı Devleti, son dönemlerinde Rumeli ve Kafkaslarda yaşadığı askeri yenilgilerin sonucu olarak yoğun göç hareketlerine maruz kalmıştır. Buralarda yaşayan halk, Osmanlı idaresindeki topraklara bilhassa da Anadolu'ya göç etmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti, din, mezhep, etnik köken ayırımına gitmeksizin muhacirleri ülkeye kabul etme ve onlara yardımda bulunma şeklinde bir politika ortaya koymuştur. Muhacirler, yeni yerlerine iskân sürecinde devlet ve yerli halkın desteğini görmüşlerdir. Kendileri de buldukları yeri imar etme, kalkındırma adına sosyal, ekonomik katkıda bulunmuşlardır. Bunlardan biri, hayırsever muhacirlerin vakıflarıdır. Bu makalede, Osmanlı Devleti'nin Kafkaslar ve Rumeli'den aldığı göçler esnasında Bursa'ya yerleştirilen muhacirlerin kurdukları vakıflar incelenmiştir. Konu, muhacirlerin vakıf kurma keyfiyetlerine etki eden dönemin koşulları çerçevesinde temellendirilerek ele alınmıştır. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde konuyla ilgili tespit edilen vakfiyelerden hareketle hazırlanan bu çalışmada özetle; muhacirlerin cami, mescit yapımı ve bunların görevli maaşlarını karşılamaya yönelik nakit birikimleri ile vakıflar tesis ettikleri ortaya çıkmıştır. Muhacirler, kurdukları vakıflarla kendi toplumlarında din hizmetlerinin yürütülmesinde önemli rol oynamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, göç, Rumeli, Kafkaslar, vakıf

* Dr. Öğr. Üyesi, Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, nilufer.ates@yobu.edu.tr

Muhajir Waqfs Founded in Bursa (1883-1917)

ABSTRACT

The Ottoman Empire was subjected to intensive migration movements as a result of the military defeats experienced in Rumelia and Caucasus at its last period. The inhabitants began to migrate to the territories under Ottoman administration, in particular to Anatolia. The Ottoman Empire implemented a government policy accepting the immigrants to the country and assisting them without making any discrimination such as religion, sect, and ethnic origin. The muhajirs received the support of the state and native community in the period of settling into their new places. They contributed socially and economically within the bounds of possibility to ameliorate and to develop their settlements. One of these contributions is the waqfs of charitable muhajirs. In this article, the waqfs established by the muhajirs settled in Bursa while the Ottoman Empire allowed immigrants from the Caucasus and Rumelia were examined. The subject was dealt with by considering the conditions of the period which affected the ability of muhajirs to establish waqfs. In summary, in this study, which was prepared based on the waqfs determined in the Archives of the General Directorate of Foundations, it was revealed that the muhajirs established waqfs with their cash savings to build mosques, masjids and to meet the salaries of people serving for these places. The muhajirs played an important role in the execution of religious services in their communities with the waqfs they established.

Key words: *The Ottoman, immigration, Rumelia, Caucasus, waqf*

Giriş

Dağılma Sürecinde Osmanlı Devleti ve Göçler

Osmanlı Devleti'nin XVIII. ve XIX. yüzyıl tarihi, Avrupa Devletleri ve Rusya ile yapılan savaşlar ve bu savaşların doğurduğu sonuçlar bakımından ayrı bir yere sahiptir. Bu dönemde Osmanlı Devleti, yaptığı savaşlarda sürekli geri çekilme diğer bir ifadeyle sınırlarında daralma ile karşı karşıya kalmıştır. Bu durumun pek tabii çeşitli siyasî, askerî, ekonomik, sosyal ve demografik sonuçları olmuştur. Bilhassa XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan Osmanlı-Rus Savaşı'nın (1768-1774) ardından imzalanan Küçük Kaynarca

Antlaşması ile Kırım bir daha geri alınamayacak şekilde kaybedilmiş (Beydilli 2002: 526), ardından daha büyük toprak kayıplarına sebep olan mücadeleler içine girilmiştir. 1783 yılında Rusların Kırım'ı ilhakı, bölgede yaşayan Osmanlı halkının geriye doğru göç hareketinde önemli bir süreci de ifade etmektedir. Rusya yönetiminin baskı, şiddet ve haksız muamelelerine maruz kalan müslüman halk, Osmanlı Devleti'nin elinde kalan topraklara göç etmek zorunda kalmıştır. Müteakip yıllarda Rus yönetiminin benzer politikaları, sadece Kırım'dan değil Kafkasya'dan da göç dalgalarına sebep olmuştur. Bölge halkı, "müslümanların halifesi" olan Osmanlı Devleti padişahının hamiliğine sığınmayı kurtuluş çaresi olarak görmüşlerdir. Bu göçler, 1876 yılına kadar bazen büyük yığılmalara varan bazen de azalan bir şekilde devam etmiş olup bundan sonraki siyasî ve askerî gelişmeler açısından Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kaldığı göçlerin ilk aşamasını teşkil etmektedir (Saydam 2010: 81-91). Göç, kaybedilen ve düşman eline geçen Osmanlı topraklarında yaşayan Müslümanlar için mecburî bir yöneliş olmuştur. İkinci aşama, 1877-1878 yılları arasında yapılan Osmanlı-Rus Savaşı ile yaşanmıştır. Rûmî takvime göre 1293 yılında meydana geldiği için 93 harbi olarak isimlendirilmiş olan bu savaşta Osmanlı Devleti, Tuna ve Kafkasya cephelerinde Ruslarla savaşarak büyük bir mücadele vermiş, fakat her iki cephede de yenilgi kaçınılmaz olmuştur. Daha savaşın devam ettiği esnada hem Kafkasya'dan hem de Balkanlardan başlayan göçler, savaş sonrasında on yıllar boyunca devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin göçmenlere yönelik politikası din, mezhep ve etnik köken ayrımı gözetmeksizin göçmenlerin ülkeye kabulü ve onlara yardım edilmesi şeklinde olmuştur. Başlangıçta göçmen sayısı az olduğu için devlet hepsine yetecek kadar yardım yapabilmekteydi. Fakat göçler kontrol edilemez şekilde artınca yardımlar da sınırlandırılmaya ve yetersiz kalmaya başladı. 1850'lere kadar Osmanlı Devleti'ne gelenler henüz büyük kitlelere ulaşmadığından muhacirler

konusunda ayrıca bir kurum teşkiline lüzum görülmemiştir. Peyderpey gelen muhacirlerin işleri ile genellikle Şehremâneti ilgilenmiştir. Ancak bu tarihten itibaren sayıları gittikçe artan muhacirlerin kabul, kayıt, iaşe ve iskân gibi sorunları ile uğraşmak üzere çeşitli müesseseler ihdas edilmiştir. İlki 5 Ocak 1860'da kurulan “Muhacirîn Komisyonu”dur. Sonraki süreçte “İdare-i Muhacirîn Komisyonu”, “Muhacirîn Komisyonu Âlisi” gibi başka komisyonlar da kurulmuştur. Devlet, ekonomik olarak XIX. yüzyılda bunalım içerisinde bulunmasına rağmen ayırım yapmaksızın kabul ettiği muhacirlerin emniyet ve huzur içerisinde yaşayabilecekleri ortamları onlara sağlamak için büyük malî külfetlerin altına girmiştir.

Muhacirlerin İskânı

Göç akışının getirdiği en temel problem, muhacirlere kalıcı iskân temini meselesiydi. Gelenlerin en kısa süre içinde iskân edilip üretici duruma geçmesi, hem muhacirlerin yaşam koşullarının düzenlenmesine hem de devletin malî yükünün hafifletilmesine katkı sağlayacaktı. Osmanlı Devleti, mümkün olduğu ölçüde planlı bir iskân siyaseti uygulamaya çaba sarf etmiştir. 1856-1876 yılları arasında göç eden Kırım ve Kafkas muhacirleri, Osmanlı Devleti'nin Rumeli ve Anadolu'daki vilayetlerinde iskân edilmişlerdir. 1861 yılının ortalarına kadar, Tuna Sahilleri, Rumeli ve Anadolu bölgesindeki çeşitli eyaletlere, Cezâir-i Bahr-i Sefid, Şam ve Haleb eyaletlerine toplam 52.757 hanede 256.411 nüfus yerleştirilmiştir (Saydam 2010: 131). 93 harbi sonrasında İşkodra, Manastır ve Kosova vilayetlerine Karadağ ve Sırbistan'a terk edilen yerlerden ve Bosna Hersek'ten göç eden müslümanlar yerleştirilirken; Bulgaristan, Romanya ve Girit'ten gelenler, daha çok Batı ve Orta Anadolu'da; Kafkas göçmenleri de Doğu ve Orta Anadolu topraklarında iskân edildiler. 1876-1894 yılları arasında 512.343 erkek ve 502.672 kadın olmak üzere bir milyonu aşkın muhacir, Muhacirîn Komisyonu Defterlerine kaydedilerek iskân edilmek üzere vilayet ve sancaklara sevk edilmiş olup bunlardan

yaklaşık 700.000 kadarının iskân edildiği yerler bilinmektedir. Muhacirlerin Osmanlı sosyal yaşamına entegre olmaları önemli bir meseleydi. Yerli halkla kaynaşabilmeleri amacıyla mevcut yerleşim yerlerine üçer beşer hane dağıtılarak iskân edilmişlerdir. Bunun yanı sıra sadece muhacirlerin iskânıyla kurulan köy ve kasabalar da olmuştur (Saydam 2010: 129, 151).

Yeni kurulan yerleşim yerlerinde inşa edilecek konutların maliyetini düşürmek için muhacir, yerli halk ve devlet işbirliği yapmıştır. İnşaatta kullanılan kerestelerden herhangi bir ücret ve rüsum alınmamıştır (İpek 2006: 70). Muhacirlerin iskân edildiği köy ve mahallelerde mektep, cami gibi sosyal ve dini yapıların inşasına da önem verilmiştir. Devlet, bu yapıların inşasına katkıda bulunmakla birlikte bütçe imkânlarının ihtiyaçları karşılamakta yetersiz kalması sebebiyle bu işi bölge halkının ve hayırseverlerin girişimine havale etmiş ve bu konuda girişimcilere teşvik ve destekte bulunmuştur. Örneğin 14 Şa'ban 1308/25 Mart 1891 tarihli Hüdâvendigâr Vilayeti ve Muhâcirin Komisyon-ı Riyâset-i Celîlesi ile Nüfus İdâre-i Umûmiyesine gönderilen yazıda; Bursa'da Şeyh Sabit Efendi'nin, mülkünde olan bir yeri muhacirlerin iskânı için bağışlamasıyla 200 muhacirin iskân edildiği bir muhacir mahallesi kurulmuştur. Onun bu mahalleye bir cami ve mektep inşa edecek olmasından dolayı adının mahalleye verilmesine karar verilmiştir (BOA, DH. MKT. 1821/105/1). Şeyh Efendi, muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması hususunda başka katkılarda da bulunmuştur. 13 Cemâziyelâhir 1309/14 Ocak 1892 tarihli bir belgeye göre o, yukarıda zikredilen mahallenin su ihtiyacını gidermek üzere Bursa'ya bir saat mesafede bulunan Yeni Su denilen kaynak suyunu getirerek mahalleye iki çeşme yaptırmıştır. Yine Pir Emir Türbesi civarındaki bir arazisini muhacirlerin iskânına tahsis etmiştir. 40-50 hane göçmenin iskânına yetecek büyüklükteki bu yere bir cami ve mektep yaptırmış, mahalleye de Hamidiye adı verilmiştir. Sabit Efendi'nin muhacirlerin ihtiyaçlarını temin hususundaki gayretleri

karşısında kendisine devlet nişanı verilmiştir (BOA, DH. MKT. 1911/27/1). Aynı şekilde Bursa'da muhacirler için kurulan Selimiye mahallesinde halk tarafından yapımına başlanılan cami ve mektep inşasının tamamlanamaması üzerine bu konuda katkıda bulunacak Tırnova muhaciri Ahmed Efendi'ye kolaylıklar sağlanması hususunda yetkililere talimat verilmiştir (Tarih: 9 Muharrem 1310/3 Ağustos 1892 BOA, BEO. 44/3254/1). Ahmed Efendi'nin yaptırdığı cami için 22 Eylül 1893 Cuma günü mevlid okunarak açılış töreni yapılmıştır (Kepecioğlu 2009: 85). Bursa Nilüfer civarında kurulan muhacir köyünde ise Tırnovî Mehmed ve arkadaşları da bir cami inşa etmişler buraya hatip ve imam tayini için yetkililere talepte bulunmuşlardır (BOA, DH. MKT. 1892/94/1).

Yukarıda zikredilen muhacirlerin cami inşası ile ilgili girişimlerinden de anlaşılacağı üzere muhacirler arasında maddî varlığa sahip olanlar bulunmaktaydı. Ayrıca onların bir kısmı, imkânları nispetinde vakıflar tesis etmişlerdi. VGM Arşivi'nde Rumeli ve Kafkasya'dan göç ederek Anadolu'ya gelmiş ve yerleşmiş pek çok muhacire ait vakıf kaydı yer almaktadır. Nitekim bu kayıtlardan hareketle Kafkas kökenli göçmenlerin Anadolu'da kurdukları vakıflar, daha önce yapılan bir çalışmada ele alınmıştır. Coğrafi sınırlamaya gidilmeksizin Anadolu'nun tamamına yayılan ve Kafkas göçmenlerinin vakıflarına toplu bir bakış sunan söz konusu çalışmada aynı dönemde ve aynı koşullar altında Anadolu'ya göç etmiş olan Rumeli muhacirleri konu dışında bırakılmıştır (Yüksel 1994). Bu makalede ise, belirli bir şehir bazında hem Kafkas hem de Rumeli muhacirleri vakıfları incelenecektir. Daha küçük bir sahaya odaklanılarak muhacir vakıflarının sosyal, dinî, ekonomik özelliklerinin değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Bu noktada Kafkas ve Rumeli muhacirlerinin en çok iskân edildikleri şehirlerden biri olan Bursa tercih edilmiştir. Bursa'da vakıf kuran muhacirlerin kim oldukları, kökenleri, toplumsal statüleri ve bu durumun vakıf kurmaya etkisi, yeni bir yurttaki hayat düzeni

kurarken vakıf kurmadaki amaçları, ne tür vakıflar kurdukları ortaya konulmaya çalışılacaktır. Türkiye'nin muhacir yerleşimi olan diğer il, ilçe ve köyleri için yapılacak benzer araştırmalarla bu alandaki örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Muhacirlerin Tesis Ettikleri Vakıflar

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yaptığımız araştırmada Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Bursa'da kurulan vakıflar arasında muhacir vakıfları dikkat çekici bir yer tutmaktadır. Bunun sebebi muhtemelen, bu şehre yerleştirilen muhacir nüfusunun fazlalığıdır. Zira Bursa, Balkanlar ve Kafkasya başta olmak üzere hemen her yerden göçmen yerleştirilen şehirlerin başında gelmektedir. Bursa'da muhacirler, çeşitli mahalle ve köylere dağınık yerleştirilmelerinin yanı sıra çoğunlukla bir arada yaşayacakları şekilde iskân edilmişlerdir. Bu şekilde şehir merkezinde muhacir mahalleleri, kırsalda muhacir köyleri teşkil edilmiştir.

Yukarıda ifade edildiği üzere Balkanlardan Kafkaslara Osmanlı'nın elinden çıkan bölgelerden kopup Bursa'ya gelen muhacirlerin bir kısmı iskân edildikleri yerlerde vakıflar tesis etmişlerdir. Bu araştırmada ele alınan vakfiyeler, kurucuları muhacir olarak vurgulananlardır. Dolayısıyla içerisinde muhacir ibaresi geçmeyen vakfiyeler kapsam dışında tutulmuştur. Bu şekilde toplamda 44 vakfiye tespit edilmiştir. Bununla birlikte muhacirlerin kurdukları vakıflar, çok daha fazla olmalıdır. Zira yine sadece kayıtlardan gidildiğinde bile muhacirler için kurulan mahalle ve köylerde en azından bir vakıf (cami için) kaydının bulunduğu görülmektedir (VGMA, Bursa Vakıfları Listesi, s. 1-69). Bunların büyük bir kısmında da gerek ferdi gerekse toplu olarak muhacirlerin maddi katkısı olmuştur. Bu makaledeki amaç, elbette topyekûn muhacirlerin vakıfları konusunda istatistikî bir sonuca ulaşmak değildir. Daha ziyade muhacirlerin geldikleri yeni yerlerinde hayata tutunma mücadelesi

verirken bir taraftan da vakıflar kurmak suretiyle hangi alanlarda toplumsal sorumluluk bilinci, hayrat duygu ve düşüncesi ile irade ortaya koyduklarını göstermek ve bunu da Bursa örneği üzerinden gerçekleştirmektedir. Nitekim söz konusu kişilerin dönemin zor koşulları altında göç yaşamış olmalarına rağmen kendi ihtiyaçlarının yanı sıra sosyal ihtiyaçlara karşı duyarlılık göstererek vakıf kurma cihetine gitmeleri, üzerinde durulması ve açıklık getirilmesi gereken bir konudur.

Tespit edilen vakfiyeler, 1300/1883-1336/1917 arasında tarihlendirilmiştir. Hayır sahibi muhacirlerin ne zaman göç ettikleri bilinmemekle birlikte vakıfların tamamı, 93 harbi sonrasına aittir. Hatta üç vakıf dışında diğerleri, iki büyük savaş arasında (93 Harbi 1877-78-Balkan Savaşları 1912-13) tesis edilmişlerdir. Vakfiyelerde, muhteva açısından yer ve şahıs bilgileri dışında önemli farklılıklar yoktur. Bu nedenle tek tek muhteva analizi yerine belli noktalara dikkat çekmek amacıyla örneklendirmeler yapılacaktır. Vakfiyelerin içerikleri çalışmanın sonunda yer alan tabloda özet bir şekilde sunulmuştur.

Vakıf Kurucularının Kimlikleri

İncelenen vakfiyelerde vakıf kurucularını tanıtan bazı bilgiler yer almaktadır. Bu sayede onların nereden geldiklerini ya da etnik kökenlerini bilmek mümkün olmaktadır. Muhacirler, kayıtlarda genellikle göç ettikleri sancak, kaza gibi yerleşim yerlerine nispetle tanımlanmıştır. Silistre muhaciri, Tırnova muhaciri, Kızanlık muhaciri, Bosna muhaciri gibi. Etnik köken olarak sadece Çerkes nitelmesi vardır. Kafkasya'dan göç eden muhacirlerin bir kısmını Gürcüler oluşturmalarına rağmen onlar, etnik olarak belirtilmeyip "Batumlu muhacirler" olarak anılmışlardır (Demirel 2009a: 321). Buna göre Bursa ve civarında tespit edilen 44 muhacir vakfından 24'ü, Kafkas bölgesinden (Çerkes ve Batumlu); 20 tanesi de Rumeli'nin farklı yerlerinden (Bosna, Bulgaristan, Tırnova, Silistre, Rusçuk,

Niğbolu, Varna, Çırpan, Kızanlık, Samakov, Mostar) gelen muhacirler tarafından kurulmuşlardır.

Vakıf kurma işine erkeklerin yanı sıra kadınların da ilgi gösterdiği bilinen bir husustur. Muhacir vakıfları içinde ise, kadın vâkıfın yer aldığı sadece bir örnek ile karşılaşılmiştir (VGMA, VGM Defter, 596/43). Bunun sebebi, devrin göç koşulları ile ilgili olmalıdır. Gelen muhacirlerin genel olarak gayr-ı menkul mal varlığından yoksun olmaları, menkul olarak da nakit para, altın gibi maddî birikim edinme imkânının dönem itibariyle güçlüğü dikkate alındığında bu durum, tabii olarak değerlendirilebilir.

Vakıf kuranların isimlerinin başında zikredilen unvanlar, onların toplum içerisindeki konumları hakkında fikir vermektedir. Onların çoğu “ağa” unvanı ile; diğer bir kısmı da, “bey, efendi, hacı, hafız, ümerâ-yı çerâkise” gibi sıfatlarla tanımlanmışlardır. Ağa kelimesi 25; efendi 11; bey 5; hacı 7; hafız 2 vakıf kurucunun isminde yer almaktadır. Bu durum, öncelikle toplumların bir gerçeği olan sosyal-ekonomik düzey farklılığının muhacir toplumunda da var olduğunu göstermektedir. Ayrıca muhacir kökenli vakıf kurucularının, toplumlarında saygı ile temayüz etmiş ve belirli bir malî birikime sahip kişiler oldukları anlaşılmaktadır. Söz konusu farklılık, önceki dönemlerde de kişilerin vakıf kurma eylemlerine etki eden bir husustur (Yediyıldız 1982). Muhacir vakıflarında da bu farklılığının yansımaları görülmektedir.

Kurulan Vakıfların Amaçları

Vakıflar, İslam tarihi boyunca Müslüman toplumlarda, toplumsal yardımlaşma müesseseleri olarak çeşitli alanlarda işlevler görmüşlerdir. Bilhassa ortak sosyal ihtiyaçların karşılanmasında önemli rol oynamışlardır. Sosyal ihtiyaçlar, topluma ve zamana göre değişiklik arz etmekle birlikte ihtiyaç önceliği, ilke olarak vakıfların hedefini de belirlemiştir. Türk dünyası açısından vakıfların tarihte icra ettikleri hizmetler ise, üç devrede değerlendirilmiştir. Bunlardan ilki,

Anadolu'nun fethiyle birlikte Orta Asya'dan gelen göç topluluklarının iskânında (Barkan 1942); ikincisi, XIV. yüzyıldan XX. yüzyıl başlarına kadar Orta Asya'dan Anadolu'ya gelip gidenlerin konaklanmasında (Kunter 1956: 6-8); üçüncüsü, Osmanlı Devleti'nin dağılma döneminde toprak kaybına bağlı olarak Balkanlar'dan, Kırım'dan ve Kafkaslar'dan Anadolu'ya gelen göçmenlerin iskânında karşımıza çıkmaktadır. Üçüncü zikredilen devrede göçmenlerin önemli bir kısmı, çeşitli vakıfların arazilerine yerleştirilmişlerdir (Yüksel 1998: 31-32). Muhtaç durumdaki muhacirlerin yiyecek, giyecek gibi bazı temel ihtiyaçları, vakıflar yoluyla karşılanmıştır (Çiftçi 2009: 86). Bir süre sonra da onların bir kısmı, yerleştikleri bölgelerde hemşehrilerinin eğitim, kültür, din ve sosyal hizmetlerine katkı amacıyla vakıflar kurmuşlardır (Yüksel 1998: 32).

Bu çalışma kapsamında ele alınan muhacir vakıflarının, zor şartların etkisi altında tesis edildiklerini söylemek mümkündür. Sözü edilen dönemde yoğun göç akışı, muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması, iskân edilmeleri, zaten darda olan Osmanlı maliyesini yeni bir sorunlar yumağı ile karşı karşıya getirmiştir. Bu dönemde artık önceki yüzyıllarda olduğu gibi padişahların ve ileri gelen yöneticilerin kurduğu büyük meblağları ve gelir tahsislerini gerektiren vakıflar tesis edilememektedir. Muhacirlerin vakıflarla ilişkisine baktığımızda, tamamen zorunluluklar çerçevesinde ihtiyaçların karşılanması amacıyla vakıflar kurdukları görülmektedir. Bu vakıflar, önceki yüzyıllarda yerleşik bir uygulama olarak sık görülen ailevî ya da yarı ailevî vakıflardan değil, tamamen hayrî amaçlıdır.

Muhacir yerleşim yerlerinde ihtiyaç duyulan cami, mescit, mektep gibi yapıları genellikle halk imece usulüyle yapmakla birlikte bazen muhacirlerin de bu türden ihtiyaçları karşılamak için vakıf kurma girişimleri olmuştur. Örneğin, Tırnova muhaciri Ahmed Ağa, Bursa'da Hamidler köyü civarında muhacirler için yerleşime açılan Fethiye köyüne bir cami inşa ettirmiş, 1301/1884 yılında ayrıca camide görev

yapacak hatibe yıllık 150 kuruş maaş verilmek üzere 1.000 kuruş vakfetmiştir (VGMA, VGM Defter, 589/246). Bu köye 93 harbi sonrası gelen Rumeli göçmenleri yerleştirilmiştir (İpek 1999: 189). Köy halkı arasında maddî varlığa sahip olan kimseler bulunduğu anlaşılmaktadır. Cami, bu vakıf tarihinden önce yapıldığına göre vâkıfın mal varlığını da yanında getirebildiği varsayılabilir. Muhacirlerin cami, mescit, mektep yapımına katkıları vakıftan ziyade bilfiil inşaatta çalışmak ya da kısmî maddî yardım şeklinde olmuştur. Söz konusu ihtiyaçları karşılayamadıkları zaman devletten yardım talebinde bulunmuşlardır. Örneğin Mudanya yolu üzerinde Yenişehir Fenar'dan gelen muhacirler için Geçid adında bir köy kurulmuştur. Buranın ahali henüz bir cami inşa edilmediği için özellikle Cuma namazı ve bayram namazları için başka köylere gitmek zorunda kaldıklarını ve bundan dolayı zorluk çektiklerini, bir an evvel kendi köylerine bir cami inşa edilmesi taleplerini dilekçe ile bildirmişlerdir. Yetkililerin yaptığı tahkikatta cami maliyetinin 12.713 kuruş meblağa karşılık geldiği tespit edilmiştir. Bu meblağın 30 lirasının köy halkı tarafından geri kalan 9 bin kusurunun da devlet hazinesinden karşılanması için 19 Nisan 1311/1 Mayıs 1895 tarihinde karar alınmıştır. Fakat yazışmalarda gecikme nedeniyle köy halkı tekrar müracaatta bulunmuşlardır (BOA, DH. MKT 379/27/1-3). VGMA'daki Cemâziyelevvel 1315/Ekim 1897 tarihli bir vakfiyeye göre; Bursa'da Şeyh Paşa mahallesinde ikamet eden Yenişehir Fenarlı Ahmed bin Mehmed isimli hayırsever, Geçid köyündeki camiinin yapımına katkıda bulunmuş ve ayrıca 500 kuruş vakfetmiş; bu paranın işletilerek elde edilen nemasının camiye beratla tayin edilen hatibe verilmesini şart koşturmuştur (VGMA, VGM Defter, 603/221).

Bursa'da Beylik Çayırı mevkiinde Rumeli muhacirleri için kurulan Ertuğrul köyünde halkın yardımlarıyla cami ve mektep inşasına başlanmış fakat tamamlanamamıştır. Hüdâvendigâr Vilâyeti Muhacirîni İslamiye Komisyonu'na söz konusu inşaatın tamamlanabilmesi için 20

Muharrem 1323/27 Mart 1905 tarihinde 9.400 kuruş yardım talebinde bulunulmuştur. Gerekli inceleme sonucu ihtiyaç duyulan meblağın mektebe ait kısmının Maarif Nezareti tarafından; cami ihtiyacının da ayrı bir fondan karşılanmasına karar verilmiş ve ardından köye bir cami ve mektep yaptırılmıştır (BOA, DH. MKT. 942/89/1-2; A. MKT. MHM. 527/5/1). Köy ahalisinden Kızanlık muhaciri Ahmed Ağa bin Numan, 13 Cemaziyelâhir 1328/22 Haziran 1910 tarihinde 1.500 kuruş para vakfetmiştir. Bu paranın şer'î usulle işletilerek elde edilen nemanın üçte birini camide görevli imama, üçte birini beratla tayin edilen hatibe verilmesini şart koşmuştur (VGMA, VGM Defter, 601/110).

Bursa'da Cebel-i Atik nahiyesi köylerinden Bağlı köy civarında Soğukpınar mahalline Batum muhacirleri için Cihangir isimli bir köy kurulmuştur. 6 Nisan 1310/18 Nisan 1894 tarihinde köy halkı farz namazların edası için bir cami ve çocuklarının eğitimi için de bir mektep yapılması talebinde bulunmuşlardır (BOA, DH. MKT. 232/58/1). Cami yapımı tamamlandıktan sonra köy sakinlerinden Batumlu Memiş Ağa bin Osman, 1314/1896 yılında burada imam ve hatip olan kimselere verilmek üzere 1.000 kuruş para vakfetmiştir (VGMA, VGM Defter, 593/139).

Bosna muhacirlerinden 40-50 hane, Dimboz köyüne iskân edilmişlerdir. Köyün cami, mektep ve su ihtiyacı için halk, Hüdâvendigâr Vilâyet-i Celilesi'ne 10 Zilka'de 1309/6 Haziran 1892 tarihi kayıtlı dilekçe vermişlerdir (BOA, DH. MKT. 1957/88/1). İleriki zamanlarda köye bir cami inşa edilmiştir. Bursa Serpınar Mahallesi sakinlerinden Bosnalı Hacı Hüseyin Bey bin Hacı Mehmed Bey, 7 Receb 1313/24 Aralık 1895 tarihinde bir vakıf kurmuş, Dimboz Boşnak köyü camiinde görev yapan hatibe nemasından yıllık 130 kuruş verilmek üzere 1.000 kuruş vakfetmiştir (VGMA, VGM Defter, 595/177).

Yine kendisi de Bosna muhaciri olan bir başka vâkîf, Filibevîzâde Salih Sabri Bey'dir. O, 29 Rebiulâhir 1325/11 Haziran 1907 tarihinde 15 Osmanlı altınını vakfederek bu paranın eytam sandığıında muhafaza edilmesini ve Eytâm müdürü tarafından Eytâm Nizâmnâmesi ahkâmına uygun bir şekilde şer'î usulle işletilip elde edilen nemadan yılda 600 kuruşun Dimboz Boşnak Karyesi Câmi`inde beratla imam olarak tayin edilen ve köy ahalisinden olan Osman Nuri Efendi'ye vazîfe-i imâmet olarak verilmesini; fazlasının câmi ihtiyaçlarına sarf edilmesini şart koşmuştur (VGMA, VGM Defter, 599/269).

Muhacirlerin, meskûn buldukları ya da halkıyla aynı kökene mensup oldukları mahalle ya da köyün cami, mektep gibi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik vakîf kurdukları görülmektedir. Bursa'ya bağlı Kozluviran köyü sakini olan Bosna muhaciri Filibevîzâde Ali Bey bin Derviş Bey, misafir olarak bulunduğu İnegöl'de bir vakîf tesis etmiştir. Kendisi gibi Bosna'dan gelen muhacirlerin meskûn oldukları Burhaniye mahallesinde iki oda, bir mutfak, bir kuyu ve bir miktar arsayı içeren 2.500 kuruş değerindeki evini, mahalleye müceddeden inşa edilen cami için vakfetmiştir. 7 Muharrem 1314/18 Haziran 1896 tarihli vakfiye kaydına göre Ali Bey, evin kirasından elde edilen gelirin beratla camiye hatip tayin edilen kişiye verilmesini şart koşmuştur (VGMA, VGM Defter, 599/43). Aynı camiinin imamet görevi için de Mostar muhaciri Bekâr-zâde Hüseyin Ağa bin Abdullah, 10 Receb 1322/20 Eylül 1904 tarihinde İnegöl çarşısındaki bir dükkânın gelirini vakfetmiştir (VGMA, VGM Defter, 608/98). Bu camiinin hitabeti için mahalle sakini Hoci Hacî Âdem bin Hafız Mustafa Efendi, 8 Rebiulevvel 1335/2 Ocak 1917 tarihinde 20 Osmanlı lirası vakfetmiştir (VGMA, VGM Defter, 608/321). Tespit edilen muhacir kayıtlarının neredeyse tamamında bu özellik dikkati çekmektedir. Muhacir vâkîflar, kendi yaşadıkları mahalle ya da köyün camii için vakıfta bulunmuşlardır.

Muhacir vakıflarının bir kısmı da birden fazla hayırseverin bir araya gelmesiyle kurulmuştur. Batum muhaciri Hüseyin bin Mehmed ve beş arkadaşının vakfı buna bir örnektir. İnegöl'de Batum muhacirleri için irade-i seniyye ile 1300/1883 yılında kurulan Murad Bey köyünde halkın gayretleriyle bir cami inşa edilmiştir. 7 Receb 1307/27 Şubat 1890 tarihinde köy sakinlerinden Hüseyin bin Mehmed ve onunla beraber 5 kişi aralarında topladıkları 1.000 kuruşu, cami görevlileri olan imam ve hatibin maaşını karşılamak üzere vakfetmişlerdir (VGMA, VGM Defter, 591/106). Çırpan muhacirlerinden olup Kirmasti'de Şeyh Müftü Mahallesi'nde ikamet eden Ahmed Sabit Efendi ve eşi Hatice Hanım, 7 Şa'ban 1311/13 Şubat 1894 tarihinde bir vakıf kurmuşlardır. Onlar, birikimleri olan toplamda 15 Osmanlı altınını vakfederek, helal yoldan işletilmesini; nemasının da Kirmasti'nin Feyzi Dede Mahallesi'ne yeni inşa edilen camide görev yapacak hatip ve kürsî şeyhine belirledikleri miktarlarda verilmesini şart koşmuşlardır (VGMA, VGM Defter, 596/43). Çerkes muhacirleri için irade-i seniyye ile teşkil edilen İnegöl Fındıklı Köyü'nde de, köy halkının nakdî yardımları ve kereste teminleriyle cami yapılmıştır. Köy halkından 4 hayırsever, caminin hatibi ve tamir giderleri için 23 Şevval 1312/19 Nisan 1895'te 1.000 kuruş para vakfetmişlerdir (VGMA, VGM Defter, 594/17). Yine İnegöl'de Rumeli muhacirleri için irade-i seniyye ile Üçler Mezarlı (Mamure) köyü kurulmuştur. Burada da aynı usulle köy halkı bir cami inşa etmişler, ardından köy halkından üç muhacir 1.000 kuruş parayı cami hatibi ve cami giderlerine sarf edilmek üzere vakfetmişlerdir (VGMA, VGM Defter, 599/93). Tırnova muhaciri Mehmed Ağa bin Hasan, vakfettiği 2.000 kuruştan Nilüfer köyü caminin hatip ve müezzinine belirli bir meblağ tahsis etmiştir (VGMA, VGM Defter, 599/237).

Bazı muhacirler, babalarının başlattığı vakıf uygulamasına yenilerini ekleyerek vakfın devamına katkıda bulunmuşlardır. Örneğin Batum muhacirleri için irâde-i seniyye gereği kurulan Saidâbâd köyü

sakini Mehmed Efendi bin Ahmed, babasının ihyâ ettiği camide hatip olan kişinin maaşını karşılamak üzere 1321/1904 yılında 500 kuruş vakfetmiştir (VGMA, VGM Defter, 599/39).

Yine İnegöl kazasında Batum muhacirlerinin iskân edildiği Hayriye köyünde halkın katkılarıyla bir cami inşa edilmiştir. Camide görev yapacak imam ve hatibinin maaşını karşılamak üzere köy halkından Batum muhaciri Hurşid Ağa bin Mehmed Emin adlı hayır sahibi, 1.200 kuruş vakfetmiştir. Bu meblağın şer'î usulle işletilmesini, aylık 15 kuruşunun imam ve hatip olan kimselere verilmesini, kalan meblağın da camiinin bakım ve onarım ihtiyaçlarına sarf edilmesini şart koşturmuştur (VGMA, VGM Defter, 589/167-168).

Yukarıda yer verilen vakıf kayıtlarından da anlaşıldığı üzere muhacirler daha çok cami hizmetlerini yerine getirecek görevliler için vakıf kurmuşlardır. Vakfiyelerde, inşası tamamlanan camilerin köy halkı ve hayırsever kimseler tarafından yapıldığı belirtildikten sonra tayin edilen cami görevlilerinin maaşlarını karşılamak üzere vakıf kurulduğu beyan edilmektedir. Kendisine vakıf yoluyla maaş verilen görevlilerin başında da hatip gelmektedir. Camilerde hatip tayini, devlet tarafından beratla gerçekleştirilmekteydi. Vakıflar ise, onları maaş yönünden desteklemişlerdir. Vakfeden kişi, genellikle vakfının tevliyet ve nezaret görevini yerine getiren kişiye bir meblağ ayırmış, geriye kalanın bir kısmını cami giderlerine diğer bir kısmını da camide görev yapan kişilere tahsis etmiştir. Bazen de tamamen hatip, imam veya müezzine yönelik vakıf yapılmıştır.

Herhangi bir görevli belirtmeksizin cami ihtiyaçlarını karşılamak üzere vakıf kurduğunu bilebildiğimiz tek kişi Bursa'da Şeyh Hamid Mahallesi sakini Samakovlu debbağ Arif Efendi b. Hacı Süleyman'dır. O, 1 Receb 1325/10 Ağustos 1907 tarihinde mahallesindeki camiinin ihtiyaçlarına sarf edilmek üzere aynı

mahallede bulunan bir bahçesini vakfetmiştir (VGMA, VGM Defter, 595/206).

Muhacirlerin vakfettikleri mülklere bakıldığında onların çoğunlukla para vakfı kurdukları görülmektedir. İncelediğimiz 44 vakıftan 39'u altın ya da kuruş cinsinden nakit para, ikisi ev, ikisi dükkân ve biri de bahçe geliri içermektedir. Türkiye'deki Kafkas göçmen vakıfları üzerine yapılmış olan bir araştırmada da; incelenen 119 vakıftan %91.59'unun para, geri kalan %8.40'ının gayr-ı menkul mülk olduğu; hizmet alanları açısından ise %95.79'unun (119'un 75'i) cami yapımı, onarımı, mescitlerin camiye dönüştürülmesi ve cami görevlilerinin maaşlarına; %4.20'sinin de mektep ve medrese gibi eğitim harcamalarına yönelik yapıldığı tespit edilmiştir (Yüksel 1994: 482-483). Bu sonuçlar, vakfedilen mülkün türü ve vakıfların hizmet alanları itibariyle bizim çalışmamızda elde ettiklerimizle örtüşen bir özellik göstermektedir. Muhacirler dönemin koşulları içerisinde ortak kaygı ve hedeflerle vakıflar tesis etmişlerdir. Bunun nedeni de göçe maruz bırakılmış olan bu insanların, sahip oldukları gayr-ı menkul mal varlıklarını geride bırakarak geldikleri ve yurt olarak gördükleri yeni yerlerinde mülk edinme kaygısından ziyade temel ihtiyaçları giderme zorunluluğu ile karşı karşıya kalmalarıdır.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin, son dönemlerinde toprak kayıplarına bağlı olarak maruz kaldığı göç hareketleri, sebep ve sonuçları itibariyle pek çok alanda araştırmaya konu olabilecek bir içerik çeşitliliğine sahiptir. Rumeli ve Kafkaslardan yüzbinlerce müslüman yaşadıkları yerleri bırakmak zorunda kalmış ve Osmanlı Devleti'nin elinde kalan topraklara bilhassa da daha güvenli görülen Anadolu'ya göç etmiştir. Günümüz Türkiye'sinin demografik yapısının şekillenmesinde bu göçlerin önemli bir rolü olmuştur.

Rumeli ve Kafkaslardan Anadolu'ya gelen göçmenlerin en çok iskân edildikleri şehirlerden biri Bursa'dır. Şehir merkezinde ve kırsalda birçok yeni köy ve mahalle göçmen iskânıyla kurulmuştur. Muhacirlerin buldukları yeri imar etme adına giriştikleri çeşitli sosyal, ekonomik faaliyetlerden biri, vakıf kurma girişimleridir. Göç etmelerinden kısa bir süre sonra vakıf tesis edenler olmuştur. Ya kendi yaşadıkları yerlerde ya da başka bir muhacir yerleşiminde cami, mescit, mektep gibi ihtiyaçları karşılamada devletin ve yerli halkın desteğinin yanı sıra onlar da katkıda bulunmuşlardır. Bu durum; muhacirlerin, her ihtiyacın karşılanmasını devletten beklemeyip günlük hayat düzenlerini oluşturmada kendi imkânlarını da ortaya koyduklarını göstermektedir. Onların vakıf kurma girişimleri, yerleştikleri coğrafyayla bütünleşme, orayı vatan edinme çabalarının bir sonucudur.

Bursa'da muhacirler tarafından kurulduğu tespit edilen vakıfların dikkat çeken özelliklerinden biri, söz konusu vakıfların tamamının, cami giderleri ile hatip, imam ve müezzin gibi görevlilerin maaşlarını karşılamaya yönelik olmasıdır. Bu vakıflar, muhacirlerin yaşadıkları yerlerde din hizmetlerinin yürütülmesine ve devamlı surette ifa edilmesine önem verdiklerini göstermektedir. Dinî ihtiyaçların giderilmesi; Türk, Çerkes, Gürcü, Boşnak, Pomak gibi çeşitli etnik kökenden olan vâkıfları bir araya getiren ortak amaç olmuştur. Vakfetme işi ise, söz konusu amacı gerçekleştirmede onların müracaat ettikleri ortak vasıtaadır. Muhacir vâkıflar, çoğunlukla belirli bir miktardaki (500-2.000 kuruş) nakdî birikimlerini vakfetmişlerdir. Gayrı menkul vakfi çok azdır. Bu durum da, onların göç yaşamış olmaları ile ilgilidir. Eldeki birikimler, öncelikli ihtiyaçların teminine yöneltilmiştir. Sonuçta muhacirler, kurdukları vakıflar aracılığıyla, göçlerle kurulan yeni yerleşim yerlerinde din hizmetlerinin sağlanmasına önemli ölçüde katkıda bulunmuşlardır.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

BOA, BEO. 44/3254/1.

BOA, A.MKT. MHM. 527/5/1.

BOA, DH. MKT. 1821/105/1; 1892/94/1; 1911/27/1; 1957/88/1; 942/89/1-2; 196/75/1; 232/58/1; 281/65/1-3; 320/40/1-3; 379/27/1-3.

VGMA, VGM Defter: 589/215-216; 589/167-168; 589/246; 589/290; 590/66; 589/289; 588/172; 591/100; 588/220; 588/225; 592/47; 590/120; 591/106; 590/115; 602/290; 592/75; 599/237; 596/43; 599/93; 594/17; 596/101; 599/53; 595/177; 599/43; 593/139; 603/221; 593/13; 598/95; 597/240; 596/26; 593/161; 603/86; 599/39; 608/98; 607/289; 599/269; 595/206; 595/225; 601/110; 605/101; 601/38; 607/197; 608/321; 609/23.

Bursa Gazetesi, S. 139, s. 2. <http://www.osmanlicagazeteler.org/> (Erişim Tarihi: 08.02.2020).

Kitap ve Makaleler

Barkan, Ömer Lütfi (1942). “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”. *Vakıflar Dergisi*, S. 2, s. 279-386.

Beydilli, Kemal (2002). “Küçük Kaynarca Antlaşması”. *İslam Ansiklopedisi*, C. 26, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 524-527.

Çift, Salih (2004). “Bursa’da Bir Mısırlı Dergâhı ve Son Postnişîni: Seyyid Baba Tekkesi ve Şeyh Sâbit Efendi”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 13, S. 2, s. 197-214.

Çiftçi, Cafer (2009). “93 Harbi ve Kafkasya’dan Osmanlı Devleti’ne Yapılan Göçler”. *Bursa’nın Zenginliği Göçmenler*, Ed: Zeynep Dörtok Abacı, Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, s. 74-94.

Demirel, Muammer (2009a). “Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan Sonra)”. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 15, S. 40, s. 317-340.

_____ (2009b). “XIX. Yüzyılda Bursa’da Göçmen İskânı”. *Bursa’nın Zenginliği Göçmenler*, Ed: Zeynep Dörtok Abacı, Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, s. 30-56.

İpek, Nedim (1999). *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877-1890)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

_____ (2006). *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*. Trabzon: Serander Yayınları.

Karpat, Kemal (2003). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Kepecioğlu, Kamil (2009). *Bursa Kütüğü*. Haz: Hüseyin Algül vd., C. 1, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

Kunter, Halim Baki (1956). “Türk Vakıflarının Milliyetçilik Cephesi”. *Vakıflar Dergisi*, S. 3, s. 1-11.

Ömer Hilmi Efendi (1307). *Ahkâmu’l-Evkâf*. İstanbul: Matbaa-i Âmire.

Saydam, Abdullah (2010). *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Taş, Hülya (2009). “Hüdavendigâr Vilayetinde Doksanüç Muhacirleri”. *Bursa’nın Zenginliği Göçmenler*, Ed: Zeynep Dörtok Abacı, Bursa: Osmangazi Belediyesi Yayınları, s. 96-120.

Yediyıldız, Bahaeddin (1982). “Türk Vakıf Kurucularının Sosyal Tabakalaşmadaki Yeri 1700-1800”. *Osmanlı Araştırmaları*, S. 3, s. 143-164.

_____ (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yüksel, Hasan (1994). “Kafkas Göçmen Vakıfları”. *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 5, s. 475-490.

_____ (1998). “Türk Dünyası’ndan Anadolu’ya Gelen Göçmenlerin Tesis Etmiş Oldukları Vakıflar”. *Vakıf ve Kültür Dergisi*, S. 2, s. 30-32.

Ek: Bursa ve Civarındaki Muhacir Vakıfları

VGMA Kayıt No	Vakfın Tarihi	Vakfedenin İsmi	Kökeni	Vakfın Yeri	Vakfın Miktarı	Vakfın İşlevi
589/215-216	25 R.âhir 1300 (5 Mart 1883)	Salih Ağa bin Balok	Çerkes	Mihaliç-Uluabad K.	800 kr	Cami hatibi, kandil yağı ve mum için
589/167-168	23 C.evvel 1300 (1 Nisan 1883)	Hurşid Ağa bin Mehmed Emin	Batum	İnegöl-Hayriye K.	1.200 kr	Cami imamı ve hatibi için
589/246	22 Şa'ban 1301 (17 Haziran 1884)	Ahmed Ağa bin Mustafa bin Ahmed	Tırnova	Bursa-Fethiye K.	1.000 kr	Cami hatibi için
589/290	23 C.evvel 1302 (10 Mart 1885)	Ahmed Efendi bin Osman	Batum	Kirmasti-Dere K.	1.000 kr	Cami hatibi için
590/66	18 R.âhir 1303 (24 Ocak 1886)	Salim Ağa bin Yusuf	Silistre	Kirmasti-Çardakbeleni K.	1.000 kr	Cami hatibi için
589/289	18 C.âhir 1303 (24 Mart 1886)	Hafız Ahmed Efendi bin Osman	Batum	Kirmasti-Dere K.	500 kr	Cami imamı için
588/172	23 Şa'ban 1304 (17 Mayıs 1887)	Aslan Efendi bin İslam	Çerkes	Kirmasti-Karaorman K.	1.000 kr	Cami hatibi için
591/100	8 Zilka'de 1304 (29 Temmuz 1887)	İslam Efendi bin Mustafa Ağa	Bulgaristan	Kirmasti-Hamidiye K.	1.000 kr	Cami hatibi için
588/220	13 Safer 1305 (31 Ekim 1887)	Ali Ağa bin Hüseyin Ağa	Ruşçuk	Mihaliç-Göbel K.	1.000 kr	Cami hatibi için
588/225	26 R.evvel 1305 (12 Aralık 1887)	Ahmed Ağa bin Emrullah bin Abdullah	Niğbolu	Kirmasti-Kavaklı K.	1.000 kr	Cami hatibi için
592/47	2 R.âhir 1306	Hüseyin Bey bin	Bosna	İnegöl-Muradiye	Bir bab	Cami hatib ve imamı,

	(6 Aralık 1888)	Süleyman		Mh.	ev	camii tamiri
590/120	5 Zilka'de 1306 (3 Temmuz 1889)	Ahmed Ağa bin Halil	Çerkes	Yenişehir-Babadiye K.	1.000 kr	Cami hatib ve imamı için
591/106	5 Receb 1307 (25 Şubat 1890)	Hüseyin bin Mehmed ve diğerleri	Batum	İnegöl-Murad Bey K.	1.000 kr	Cami hatib ve imamı için
590/115	5 Ramazan 1307 (25 Nisan 1890)	Abdulhalim Bey bin Vetriz	Çerkes	Kirmasti-Dölek K.	1.000 kr	Cami hatibi için
602/290	18 Ramazan 1307 (8 Mayıs 1890)	Simid Ali Ağa bin Abdi	Çırpan	Kirmasti-Hamidiye Mh.	1.000 kr	Cami hatibi için
592/75	10 C.evvel 1309 (12 Aralık 1891)	Mehmed Efendi bin Emrullah	Varna	Yenişehir-Osmaniye K.	500 kr	Cami hatibi için
599/237	26 Şa'ban 1310 (15 Mart 1893)	Mehmed Ağa bin Hasan	Tırnova	Bursa-Nilüfer K.	2.000 kr	Cami hatib ve müezzini için
596/43	7 Şa'ban 1311 (13 Şubat 1894)	Ahmed Sabit Efendi bin Emin Sami Efendi ve eşi Hatice Hanım binti Hacı Hüseyin Ağa	Çırpan	Kirmasti-Feyzi Dede Mh.	15 adet yıllık Osmanlı altını	Cami hatibi ve kürsî şeyhi için
599/93	7 Şa'ban 1312 (3 Şubat 1895)	Ahmed oğlu Mehmed ve Arkadaşları	Rumeli	İnegöl-Üçler Mezarlı (Mamure)	1.000 kr	Cami giderleri ve hatibi için
594/17	23 Şevval 1312 (19 Nisan 1895)	Ahmet bin Şakir bin Receb ve diğerleri	Çerkes	İnegöl-Fındıklı K.	1.000 kr	Cami giderleri ve hatibi için
596/101	12 Zilka'de 1312	Tahir Ağa bin	Batum	Bursa- Osmaniye	500 kr	Cami hatibi için

	(7 Mayıs 1895)	Mehmed		K. (Derekızık civarında)		
599/53	28 Muharrem 1313 (21 Temmuz 1895)	Yunus Efendi bin Osman ve diğerleri	Batum	İnegöl-Mesruriye K.	1.500 kr	Cami hatibi ve imamı için
595/177	7 Receb 1313 (24 Aralık 1895)	el-Hâc Hüseyin Bey bin el-Hâc Mehmed Bey	Bosna	Boşnak K. (Dimboz civarı)	1.000 kr	Cami hatibi (yıllık 130 kuruş)
599/43	7 Muharrem 1314 (18 Haziran 1896)	Filibevizâde Ali Bey bin Derviş Bey	Bosna	İnegöl-Burhaniye Mh.	Ev (2500 kr değerinde)	Cami hatibi için
593/139	5 C.evvel 1314 (11 Kasım 1896)	Memiş Ağa bin Osman	Batum	Bursa-Cihangir K. (Soğukpınar civarında)	1.000 kr	Cami hatib ve imamı için
603/221	25 C.evvel 1315 (22 Ekim 1897)	Ahmed Efendi bin Mehmed	Yenişehir Fenar	Bursa-Geçid K.	500 kr	Cami hatibi için
593/13	11 C.âhir 1315 (7 Kasım 1897)	Mevlûd Ağa bin Receb ve Arkadaşları	Batum	İnegöl-Gülbağçe K.	1.000 kr	Cami giderleri ve hatibi için
598/95	4 C.âhir 1316 (20 Ekim 1898)	Hasan (Hüseyin?) Ağa bin Mehmed	Batum	Bursa-Arabayatağı K.	1.000 kr	Cami hatibi için
597/240	28 Şaban 1316 (11 Ocak 1899)	Mehmed Ağa bin Üveyk	Çerkes	Kirmasti-Taşköprü K.	1.000 kr	Cami hatibi için
596/26	7 Zilhicce 1316	Ali Ağa bin Salih	Batum	Kirmasti-	1.000 kr	Cami hatibi için

	(18 Nisan 1899)	bin Mehmed		Kömürcükadı K.		
593/161	29 C.evvel 1319 (13 Eylül 1901)	Mevlüd Ağa bin Mehmed bin Ahmed	Batum	İnegöl-Feyziye K. (Elmaçayırı Mh.)	1.000 kr	Cami imam ve hatibi için
603/86	23 Şa'ban 1320 (25 Kasım 1902)	Hacı Ahmed Ağa bin Tozi Ağa	Çerkes	Mihaliç-Arap Çiftliği	1.800 kr	Cami hatibi için
599/39	13 Zilka'de 1321 (31 Ocak 1904)	Mehmed Efendi bin Ahmed	Batum	Bursa-Saidâbâd K.	500 kr	Cami hatibi için
608/98	10 Receb 1322 (20 Eylül 1904)	Bekâr-zâde Hüseyin Ağa bin Abdullah	Mostar	İnegöl-Burhaniye Mh.	Bir bab dükkân geliri	Cami imamı için
607/289	12 Şevval 1322 (20 Aralık 1904)	Hurşid Ağa bin Mustafa	Çerkes	Kirmasti-Gügüm K.	Kundurac ı dükkânı geliri	Cami hatibi için
599/269	29 R.âhir 1325 (11 Haziran 1907)	Filibevizâde Salih Sabri Bey	Bosna	Dimboz Boşnak K.	15 adet Osmanlı altını	Cami imamı ve cami giderleri için
595/206	1 Receb 1325 (10 Ağustos 1907)	Arif Efendi bin el- Hâc Süleyman	Samakov (debbâğ)	Bursa-Şeyh Hâmid Mh.	Bir bab bağçe	Cami giderleri için
595/225	11 Şevval 1327	Hasan bin Hacı bin Abdullah	Çerkes (Paşmak)	Mihaliç-Canbaz K.	1.500 kr	Cami hatibi için
601/110	13 C.âhir 1328 (22 Haziran 1910)	Ahmed Ağa bin Numan	Kızanlık	Bursa-Ertuğrul K.	1.500 kr	Cami hatib ve imamı için
605/101	1 Muharrem 1329	Mehmed Ağa bin	Batum	Bursa-Sultaniye	600 kr	Cami hatibi için

	(2 Ocak 1911)	Hüseyin		K.		
601/38	3 R.âhir 1329 (3 Nisan 1911)	Beğcic İbrahim bin İbrahim	(Bosna)	İnegöl-Mesudiye K.	1.000 kr	Cami hatibi için
607/197	15 Muharrem 1332 (14 Aralık 1913)	Ahmed Ağa bin Hacı Mehmed Ali	Batum	Bursa-Sayfiye K.	1.000 kr	Cami hatibi ve imamı için (yarı yarıya)
608/321	8 R.evvel 1335 (2 Ocak 1917)	Hocic Hacı Âdem bin Hafız Mustafa Efendi	Bosna	İnegöl-Burhaniye Mh.	20 adet lira-yı Osmanî	Cami hatibi için
609/23	8 R.evvel 1336 (22 Aralık 1917)	Mehmed Ağa bin Yakub	Batum	Bursa- Arabayatağı K.	1.700 kr	Cami hatibi için

EXTENDED ABSTRACT

The Ottoman Empire confronted with a continuous withdrawal in its last wars, in other words, with a contraction in its borders. This situation led to various political, military, economic, social and demographic consequences. There has been an intense migration movement from the lands where the Ottoman rule was lost to the safe areas remaining. The migrations that began in the Crimea at the end of the XVIIIth century were further increased by the defeats of the 93 War (1877-1878) and the Balkan Wars (1912-1913). The policy of the Ottoman Empire towards immigrants, who are also called muhajirs, was to accept and assist immigrants regardless of their religion, sect or ethnic origin. Muhajirs from Rumelia and the Caucasus were settled in various parts of Anatolia. Some of the muhajirs were dispersed in various neighborhoods and villages, while others were settled in such a way that they could live together. In this way, the muhajir neighborhoods were formed in the city centers and the muhajir villages were established in the countryside.

The muhajirs had various social and economic activities in order to reconstruct their new places. One of these was attempts to establish waqfs. There were wealthy muhajirs who established waqfs in proportion to their financial means shortly after their immigration. In the Archive of the General Directorate of Foundations (VGMA), there are records of waqfs belonging to many muhajirs who immigrated from Rumelia and Caucasus to Anatolia and settled. In this study, the waqfs founded by muhajirs who were originated from Caucasus and Rumelia and were settled in Bursa were examined. In our research in VGMA, the muhajir waqfs occupy a prominent place among the foundations established in Bursa in the last period of the Ottoman Empire. This is probably due to the large number of immigrants settled in Bursa, which was one of the cities where immigrants were placed from almost everywhere, in particular from Balkans and Caucasus.

The waqf certificate-charter analysed in this study are those belonging to the persons who are stated to be muhajirs in the records. A total of 44 waqfs were identified. These are dated between 1300/1883-1336/1917. Even though it is not known when the charitable muhajirs immigrated, all of their foundations belong to after 93 war. The titles mentioned at the beginning of the names of the founders give an idea about their position in the society. Most of them are defined with the title of "ağa" while the other part of them are defined with the adjectives of such as "bey, efendi, hacı, hafız, ümerâ-yı çerâkise". These titles can be regarded as a sign that these immigrants are prominent in the society.

When we look at the relationship between muhajirs and waqfs, it is seen that the waqfs were established completely in order to meet the needs within the framework of necessities. These waqfs, which are not family or semi-family foundations which

were seen as an common practice in the previous centuries, are purely for charitable purposes.

In this study, it was determined that the muhajirs established a wakf mostly for the officials who would perform the mosque services. In waqf certificate-charters, after it was stated that the completed mosques were built by the charitable and the people of the village, it was manifested that the waqfs was established to cover the salaries of the mosque officials appointed. The founder of the waqf has generally allocated an amount to the person who is responsible for the entailed estate and supervision of the foundation, and the remaining portion has been allocated to the expenses of the mosque and the other part to the people serving in the mosque. Sometimes, the waqf was established entirely for hatib, imam or muezzin.

When the endowments of muhajirs are examined, it is seen that they mostly established cash waqfs. Of the 44 waqfs we have examined, 39 include cash in gold or kuruş, and incomes of two houses, two shops and one garden. Muhajirs established waqfs with common concerns and goals under the conditions of the period. The reason for this is that these people who were immigrated have been obliged to meet their basic needs rather than to worry about acquiring property in their new places where they came and left behind their immovable assets.